



Araştırma Makalesi • Research Article

Çoklu Hiyerarşi Modeli Çerçevesinde Rafsanjani Dönemi İran-ABD İlişkileri

Iran-US Relations in The Period of Rafsanjani within the Framework of Multiple Hierarchy Model

Emine ATEŞ TAN*

Doktor, İstanbul Büyükşehir Belediyesi / İstanbul / Türkiye, ORCID: 0000-0002-9420-4658

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 27.12.2022

Kabul tarihi: 29.12.2022

Anahtar Kelimeler: Rafsanjani, İran, ABD, Çoklu Hiyerarşi Modeli, Douglas Lemke

ÖZET

İran, tarih boyunca stratejik bir öneme sahip olan, birçok açıdan büyük güçlerin ve yerel devletlerin mücadele alanını oluşturan Ortadoğu Bölgesi'nin kalbinde yer alan bir devlettir. İran dış politikasının belirli bir zaman dilimini yansıtan Ali Ekber Haşimi Rafsanjani Döneminde İran-ABD ilişkilerini ele alan bu çalışma, konuya ilişkin çözümlemelerini sunarken Douglas Lemke'nin 'Çoklu Hiyerarşi Modeli'nden hareket etmiştir. Bunun sebebi ise, söz konusu modelin uluslararası ve bölgesel güç dağılımı paralelinde uluslararası sisteme hâkim büyük güçler ve yerel devletler arasındaki ilişkiyi betimleyici ve analitik şekilde ortaya koymasının yanısıra, bölgesel dinamikleri dikkate alarak içerden bir bakışa da olanak sağlamasıdır. Bir diğer ifade ile uluslararası sistemi çoklu ve birbiri üzerine örtüşmüş sistemler olarak kabul ederek, hem bölge parametrelerini göz ardı etmeden bölgelerin kendi içinde bir güç hiyerarşisi ve statüko oluşturmalarına hem de büyük güçlerin sistemdeki yerlerine işaret etmeyi ihmal etmeyen model konunun açıklığa kavuşturulmasında önemli bir fayda sağlamaktadır. Çalışmanın ele aldığı söz konusu dönemde, bölgede uluslararası dominant bir güç olarak varlığını sürdüren ABD ile bölge devletleri içinde yükselen bir güç olma çabası içinde olan İran'ın asimetrik bir ilişkisi söz konusudur. İran'ın uluslararası sisteme entegrasyon çabaları ve otonomi arayışı ile ABD'nin mevcut statükoyu koruma, hatta İran'ı sistem dışına itme saiki arasında bir mücadele yaşanmaktadır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: 27.12.2022

Accepted: 29.12.2022

Keywords: Rafsanjani, Iran, USA, Multiple Hierarchy Model, Douglas Lemke

ABSTRACT

Iran is a country that has had a strategic importance throughout history, located at the heart of the Middle East Region, which has been, in many ways, an area of struggle between major powers and local powers. This study deals with Iran-U.S. relations during the Akbar Hashemi Rafsanjani period, which reflects a certain slice of time of Iranian foreign policy, analyzing the matter based on Douglas Lemke's 'Multi Hierarchical Model' and providing resolutions in relation to the matter. The reason for this is that the model describes and analyzes the relationship between major powers that dominate the international system and local states, in parallel with international and regional power distribution, while providing an inside perspective that takes regional dynamics into account. In other words, the model regards the

* Sorumlu yazar / Corresponding Author. Bu çalışma İstanbul Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü/ Siyaset Bilimi ve Uluslararası ilişkiler bölümünde tamamlamış olduğum Çoklu Hiyerarşi Modeli Çerçevesinde Devrim Sonrası İran Dış Politikası (1979- 1997) başlıklı doktora tezinin bir bölümü esas alınarak hazırlanmıştır.

e-posta: emineates27@gmail.com

Atif: Ateş Tan, E. (2022). Çoklu Hiyerarşi Modeli Çerçevesinde Rafsanjani Dönemi İran-ABD İlişkileri, *Journal of Economics and Political Sciences*, 2 (2), 165-178.

international system as multiple systems that overlap each other, and does not ignore regional parameters, pointing out that regions create a power hierarchy and status quo within themselves without overlooking the position of major powers in the system, significantly helping to shed light on the matter. During the subject period of the study, there was an asymmetrical relationship between the U.S., present in the region as an international dominant power, and Iran, which was seeking to become a rising power among the regional states. There was a struggle between Iran as it sought to integrate into the international system and achieve autonomy, and the U.S., which attempted to maintain the status quo and even push Iran out of the system.

1. GİRİŞ

İran sahip olduğu konumu, stratejik noktalara hâkimiyeti, doğal kaynakları, tarihsel ve kültürel birikimi ile sadece bulunduğu bölgeyi değil, uluslararası sistemi etkileme kapasitesi olan bir devlettir. Dolayısıyla İran'ın dış politikasını açıklarken bu güç unsurlarını göz önünde bulunduran betimleyici ve aynı zamanda analitik yönü bulunan bir teori olan çoklu hiyerarşi modelinden yola çıkmak doğru bir yaklaşım olacaktır. Çoklu hiyerarşi modelinin, İran'ın dış politikasını analiz etmek için güç olgusunun sistemik yapıyı nasıl şekillendirdiğini bölgesel bazda inceleme olanağı sunması, Rafsancani Dönemi'nde İran-ABD ilişkilerini ele alan bu çalışmanın açıklayıcı gücünü yüksek kılmıştır.

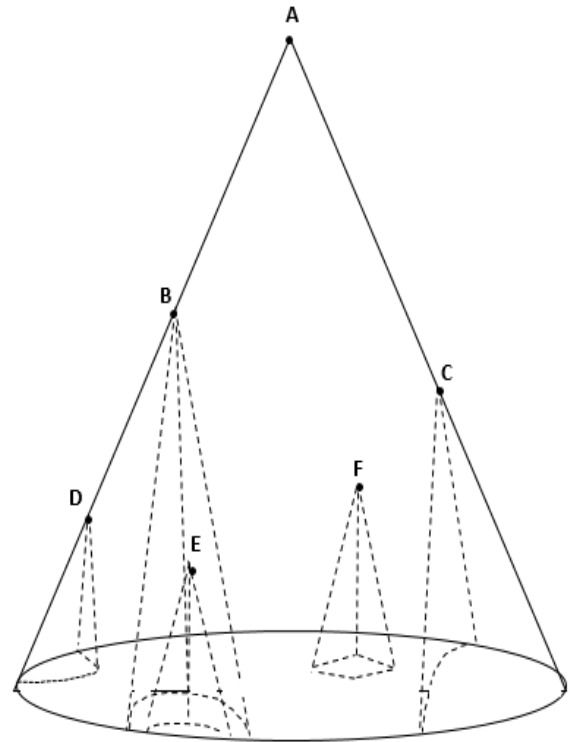
1993 yılında Çoklu Hiyerarşi Modeli'ni geliştiren Douglas Lemke uluslararası sistemi çoklu ve birbiri üzerine örtüşmüş sistemler olarak kabul etmektedir (Lemke, 1996: 78-79). Bütün devletleri kapsayan uluslararası sistemle birlikte, yalnızca bölge devletlerinden oluşan bölgesel sistemler de söz konusudur. Her bölgesel sistem kendi içinde bir güç hiyerarşisi ve statüko oluşturmuştur.

Lemke, uluslararası sistemin bağlantılı bir hiyerarşi dizisi (küçük-orta-büyük güç) olduğunu ifade etmek amacıyla yukarıda gösterilmekte olan bir güç konisi modeli ortaya koymuştur. Lemke'nin Güç Konisi, uluslararası sistemdeki güç dağılımını, her güç seviyesindeki devletlerin sayısını ve ilgili sisteme (yerel/küresel) bağlı olan bir devletin uluslararası çevresini göstermektedir (Lemke & Werner, 1996: 237-239).

Bu güç konisine göre her devletin etkili olduğu belirli bölgeler bulunmaktadır. Yalnızca en güçlü kategorisinde yer alan devletler tüm sistemi etkileyebilmektedir.

Küçük devletler sadece yerel olarak hareket edebilmektedir. Yerel ya da bölgesel hiyerarşilerde yerel statüko üzerinde etkili olan yerel dominant devlete, yerel bir rakip muhalefet edebilir.

Şekil 1. Küresel Güç Konisi (Lemke & Werner, 1996: 237-239).



Kaynak: Lemke & Werner, 1996: 237-239

Lemke'nin Güç Konisi'ni gösteren şekildeki B ülkesi farazi yerel dominant güç olarak kabul edilmiştir ve altında bulunan kesik çizgili devletler üzerinde bir statüko kurmuştur. Benzer şekilde D devleti de, kendi altındaki kesik çizgili devletlerden oluşan daha küçük yerel hiyerarşiler üzerinde hâkim olan farazi yerel dominant gücü temsil etmektedir (Lemke & Werner, 1996: 237-239).

Bu hiyerarşi içerisinde yerel yükselen güç, yerel dominant gücü, sahip olduğu ekonomik

ve askeri güç bağlamında yakalayarak, yerel statükoyu değiştirmeye karar verdiğinde, bu durumu çatışmanın izlemesi muhtemeldir. Bir diğer ifade ile büyük devletlerin güç konisinin zirvesinde uluslararası statükonun kontrolü için mücadele ettikleri gibi, yerel hiyerarşi üyeleri de yerel ilişkilerin kontrolü için bir mücadele vermektedir.

Uluslararası hiyerarşi açısından bakıldığında ise, A dominant devleti, istediği her hiyerarşiye dâhil olabilir konumdadır. Yerel hiyerarşinin statükosunu yerel dominant devlet dışında uluslararası anlamda da dominant olan devlet belirleyebilir. Ancak bu ilişkinin tersi geçerli değildir. Realist açıdan bakıldığında, şekilde belirtilen F devleti, A devleti ile mücadele edemez konumdadır. Bu baskınlık ilişkisi, alt seviyelerde de gözlenmektedir. B devleti, E devletinin yerel hiyerarşisine karşı olabilir durumdayken, E devletinin B devlete müdahale etmesi söz konusu değildir (Lemke & Werner, 1996: 237-239).

Lemke teorisinde çatışmaların kaynağı olarak güç paritesi ile birlikte uluslararası sistem memnuniyetsizliğinden söz etmektedir. Uluslararası sistem memnuniyetsizliğinden anlaşılması gereken, statükonun farklı değerlendirilmesidir. Bir başka deyişle, her sistemde statükodan memnun olan ve olmayan devletler bulunmaktadır. Mevcut statükodan memnun olmayan bir devletin, güç seviyesi olarak yerel dominant güce doğru yaklaşması, söz konusu devlete sistemin kurallarını kendisine göre değiştirme fırsatı sunmaktadır (Tammen & Lemke, 2000: 64). Bu durumda diğer memnun olan devletler de bu mücadeleyi ciddiye alacaktır.

Lemke'nin geliştirdiği Çoklu Hiyerarşi Modeli'nde belirtildiği üzere yerel hiyerarşi ve uluslararası hiyerarşinin kavramsal olarak aynı şekilde işlediği görülmektedir (Lemke & Reed, 1996: 143-164). Çatışma/savaş, yerel yükselen gücün, yerel statükodan memnun kalmadığında bölgesel alt sistemlerde de ortaya çıkmaktadır. Yerel statükoyu kimin belirlediğine bağlı olarak; yerel yükselen güç, yerel dominant gücün seviyesine ulaştığında veya aralarında güç ilişkisi bakımından bir asimetri bulunan uluslararası dominant güce meydan okuyabilecek bir ölçüde güce kavuştuğunda, isteği çatışma/savaşa yönelik barışın sağlanması söz konusu olmayacaktır. Eğer yerel yükselen güç, yerel

statükodan memnun değilse, eriştiği güç kendisine bu şikâyetleri gidermek için bir fırsat sağlayacaktır ve bu yolu savaşın/çatışmanın takip etmesi olağan hale gelecektir. Ancak yerel yükselen gücün tercihi yerel dominant gücün düzenlemiş olduğu kurullarla paralellik taşıyorsa, çatışma/savaşın maliyeti statükoya göre marjinal düzenlemelere değmeyecektir. Bu durumda memnuniyetsizlik kritik seviyeye ulaşana kadar ilişkiler barışçıl şekilde devam edecektir (Lemke & Reed, 1996: 143-164).

Lemke'nin çalışmasında önemli bir yeri olan ve belki de onu bu konudaki diğer teorisyenlerden ayıran bir konu, yerel yükselen gücün çatışma/savaşma isteğini sistem memnuniyetsizliğinin (dissatisfaction) kesin seviyesi değil, değişiklik isteğinin (commitment to change) göreceli değerlendirilmesi ve yerel yükselen gücün istikrar isteğinin tespit edilmesi yönündeki düşünceleridir. Güç paritesi koşulları altında bile, yerel yükselen gücün değişim isteği, yerel/uluslararası dominant gücün baskıları ve statükoyu sürdürme isteğini aşınca kadar memnuniyetsizlik artacaktır. Kritik seviye, yerel yükselen gücün sistem memnuniyetsizliğinin, yerel/küresel dominant gücün memnuniyetini aştığı seviyedir. Bu noktada yerel yükselen güç değişim arzusunun dile getirecektir (Lemke & Reed, 1996: 143-164).

Teoride belirtildiği gibi her bölgenin kendi içinde bir güç hiyerarşisi ve belirli bir statüko oluşturması Ortadoğu için de söz konusu olmuştur. Ortadoğu bölgesi devletlerin kabaca eşit güç paylarına sahip olduğu, rekabet ve çatışma oranının yüksek, entegrasyon şansının düşük olduğu bir hiyerarşik yapıya sahiptir. Bu sebeple Ortadoğu Bölgesi'nin yerel devletleri farklı çıkarlar doğrultusunda bölgeye kendi etkilerini empoze etme peşindedirler.

Teoriyi açıklarken değinildiği üzere Çoklu Hiyerarşi Modeli uluslararası ve yerel statükonun ya küresel ya da yerel dominant devlet tarafından kurulacağını ileri sürmektedir. Teorinin bu savı Ortadoğu Bölgesi açısından değerlendirilecek olursa, bu bölgenin hiyerarşisinin; bölgenin stratejik konumu ve önemli kaynakları sebebiyle, sadece yerel devletlerin kendi aralarındaki rekabete bağlı olarak değişiklik göstermediği belirtilebilir. Bu bölgede kurulabilecek bir

hâkimiyet bir devletin uluslararası sistemdeki konumunu yukarıya taşıyacak veya sağlamlaştıracaktır. Lemke'nin yerel hiyerarşilerde görüldüğünü belirttiği, yerel devletler arasındaki rekabet dışında, istediği her yerel hiyerarşiye dâhil olma kabiliyetine sahip olan küresel dominant devletin varlığı Ortadoğu Bölgesi için söz konusudur.

Bu açıdan ifade ile teoride belirtilen dominant devletin yerel hiyerarşileri etkileme gücü, çalışmanın kapsadığı zaman dilimi içinde uluslararası sistem hiyerarşisinde en üst sırada yer alan devletin ABD olması sebebiyle, onun nezdinde açıkça görülürken, bir nevi yerel devletlerin uluslararası sistemi etkileme gücünün olmadığı da gözler önüne serilmektedir. ABD kendi siyasi ve ekonomik sistemini tüm dünyaya, özellikle önemli bulunduğu yerel hiyerarşilere hâkim kılmaya çalışarak, bu bağlamda bir statüko kurulması için uğraşmıştır. Bu söz konusu çabayı, ABD'nin gerek bölgedeki askeri varlığı gerekse bölgedeki çıkarlarını koruyacak müttefikleri ile olan yakın ilişkilerinde izlemek mümkündür.

Özellikle Şah döneminde İran'ın jeostratejik konumu sebebiyle yakın işbirliğine dönüşen ABD ve İran arasındaki ilişki, daha sonraki dönemde İran'ın aleyhine bir durum yaratmıştır. Dolayısıyla jeostratejik konumun bir devlet için hem bir avantaj hem de bir dezavantaj olabildiği görülmektedir. Eğer stratejik olarak önemli bir noktada yer alan devlet "zayıf" bir nitelik taşıyorsa avantaj bir nevi dezavantaja dönüşecektir. Ekonomisi yıllar içinde kötüleşen, üstelik devrim gibi sancılı bir süreç yaşayan İran'ın jeopolitik konumu büyük güçlerin bölgeye ilişkin heveslerinin artmasına, dolayısıyla İran'ın güvenlik endişesi yaşamasına sebep olmuştur.

Bölgede güvenlik endişesi yaşayan ve bölgesel bir otonomi kurma peşinde olan İran(Sarı, 2015: 95-135) mevcut bölgesel statüko içerisinde bu hedefine ulaşmasının mümkün olmadığı kanaati içinde sistemden bir memnuniyetsizlik duymaktadır. Ancak bu memnuniyetsizliği dile getirmek için ulusal güç kapasitesini arttırmak zorunda olduğunun da bilinci içerisinde. Bu çerçevede memnuniyetsizlik duyduğu statükonun yaratıcısı ile iyi ilişkiler içinde olması söz konusu olmayacaktır. ABD de İran'ın söz konusu memnuniyetsizliğinin ve

bölgede yarattığı statükoyu tehdit ettiğinin farkındadır (Nandakumari, 2003: 1301-1307).Bu noktada ABD'nin statükoyu koruma isteği ve İran'ın statükoyu değiştirme isteği karşı karşıya gelmektedir.

2. Yeniden Onarım Dönemi ve Dış Politikada Yeni Eğilimler

İslam Devriminden on yıl sonra İran'da ortaya çıkan tablo, kendisine bir hayat sahası yaratamayan İran'ın, Irak'la yaşadığı sekiz yıllık savaş sonrası ekonomik ve askerî açıdan da çok yıpranmışlığıydı. Bu yıpranmışlık topluma öylesine sirayet etmişti ki, tıpkı Şah döneminde olduğu gibi toplumun her kesiminden yükselen talepler söz konusuydu. Farklı fraksiyonlar ekonomik ve siyasal politikalarda değişikliğe gitmenin aciliyeti üzerinde birleşiyordu. Bu kez halktan gelen talepler dış tehdit üzerine olmaktan çok, ekonomik nitelikteydi.

İran'ın kurtuluşu için öne çıkarılan isim ise "Yeniden Yapılandırma Komutanı" (Sardar-ı Sazendegi) (Vahabzadeh, 2017: 11) olarak da anılacak olan Ali Ekber Haşhemi Rafsancani'ydi. Bu noktada Rafsancani halkın ekonomik taleplerine yanıt vermenin dış tehditlere karşı mücadele etmekten daha öncelikli olduğunu fark etmiştir. Bu nedenle Rafsancani'nin Cumhurbaşkanı seçildiği dönemi bazı yazarlar "İkinci Cumhuriyet" olarak nitelendirmişlerdir (Halliday, 2001: 42-47).Ancak Rafsancani İran'ın geçmişten beri süregelen dış politikadaki otonomi arayışı ve hegemonya karşıtlığı politikalarından vazgeçmiş değildir, ekonomik ve askerî iyileşme ile bağımsız dış politika izleme arasında bağlantı kurarak, İran'ın dış politikasını rasyonel politikalar yoluyla yönetme çabası içine girmiştir. Bir başka ifade ile Rafsancani'nin bu dış politika yaklaşımı, Douglas Lemke'nin bir devletin güç parametrelerindeki artışın dış politikada daha özerk bir dış politika izlemeye imkân sağladığı yaklaşımı ile doğrudan uyumluluk göstermektedir.

Hamaney'in dini lider Rafsancani'nin Cumhurbaşkanı olduğu, bazı çevrelerin "İkinci Cumhuriyet" diye tanımladığı bu yeni dönemde, İran-Irak Savaşı'nın bitmesi, Humeyni'nin ölümü, Sovyetler Birliği'nin dağılması, Kuveyt Krizi ile beraber ABD'nin Basra Körfezi'nde daha fazla varlık

göstermesi, İran'ın temel stratejik bakış açısında büyük bir etki yaratmıştır.

Çoklu Hiyerarşi Modeli'nde Lemke bir bölgenin barış ve istikrarı ile yerel devletlerin dış politikada bağımsız politikalar izlemelerinin, uluslararası sistemin başındaki dominant devletin bölgedeki çıkarları ile ters orantılı olduğunu vurgulamaktadır. Teorideki uluslararası sistem hiyerarşinin başındaki gücün bölgesel hiyerarşiyi etkileme gücü, Ortadoğu Bölgesi'nde vücut bulmuştur.

Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemde rakipsiz kalan ABD, bölgenin doğal kaynaklar ve stratejik konumu sebebiyle, yerel hiyerarşideki güçlere müdahale etme çabası içinde olmuştur. Dolayısıyla bölge statükosunu kendisi belirlemeye çalışmıştır. Bu bağlamda hiyerarşinin üst basamaklarına çıkmaya çalışan yerel yükselen güç ile mücadele ederek, diğer hiyerarşi üyelerini yükselen güç karşısında konumlandırmaya, kendi lehine olan statükoyu desteklemelerini sağlamaya çalışmıştır.

Rafsanjani söz konusu koşulların farkındalığıyla, Humeyni'nin devrim ihracını hedef alan dış politikasını devam ettirmek istememiştir. Humeyni'nin ilk dönemdeki politikalarının, İran'ın ekonomik, askeri ve siyasi gücündeki azalmaya paralel bir şekilde İran'ı içinde bulunduğu bölgede izole etmekle birlikte, İran'a düşman olan ülkelerin İran'ın komşularıyla ilişkilerini güçlendirmesine sebep olduğunu görmüştür.

İran'ı uluslararası sistemden dışlayan, bölgesel ve küresel düzeyde gücünü kıran, güvenlik endişesi ve kuşatılmışlık hissi doğuran bu söz konusu durumdan kurtulmak ve bölgede otonomisini yeniden tesis etmek isteyen Rafsanjani dış politikasında strateji değişikliğine gitmiştir. Ekonomik kalkınma ve savaş sonrası yeniden onarıma ilişkin yürüttüğü politikalar ideolojik hedeflerin önüne geçmiştir.

Rafsanjani'nin reform ağırlıklı gündemindeki öncelikli hedefi gelişmiş endüstriyel ülkeler ve Körfez ülkeleri ile iş birliği içinde liberal ekonomik politikalar sürdürebilmektir (Rakel, 2007: 170-171). Bir diğer ifade ile Rafsanjani'nin dış politikasındaki değişim, daha çok İran'ın bozulan ekonomisi ve askeri durumunu iyileştirmeye yönelik olmuştur (Rakel, 2007: 177). Bununla birlikte Rafsanjani Çoklu Hiyerarşi Modeli'nde öne

sürüldüğü üzere ekonomik ve askeri anlamda iyileşmenin dış politika hedeflerini gerçekleştirme adına da iyileştirme sağlayacağını savunmuştur. Bu noktada Rafsanjani'nin Körfez'deki devletlerle iş birliği içinde bölgede barış ve istikrarın sağlanmasında izlediği politikalar aynı zamanda İran'ın bölgesel güç olmasına hizmet eden politikalarlardır.

Rafsanjani'nin devrim sonrası kullanılan "Ne Doğu Ne Batı" sloganını bırakarak, "hem Kuzey hem Güney" yaklaşımını benimsediği görülmektedir (Ramazani, 1992: 393-394). Kendisini ılımlı pragmatist olarak tanımlayan Rafsanjani'nin (Rajaei, 2007: 156) realist ve pragmatist politikalarını uygulamaya koyabilmesindeki en büyük etken, iç ve dış konjonktürün buna müsaade edecek bir yapıya kavuşmasıdır. Bir diğer ifade ile gerek Irak'la süren sekiz yıllık savaşın içerde yarattığı sosyo-ekonomik, siyasi ve askeri tahribat, gerekse Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Körfez Krizi'nin başlaması ekonomi öncelikli diğer devletlerle diyalog kurulmasını gerektiren ılımlı politikaların uygulanmasına fırsat yaratmıştır.

Rafsanjani 1989 yılında düzenlediği basın toplantısında devrimin amaçlarının değişmeden kalacağını yineleyerek, bu amaçların ne olduğunu tanımlarken solun radikallerine, İslami muhafazakârların gerici unsurlarına yer olmadığından bahsetmiştir. Kendisi ve onun gibi temel reformların gerekli olduğuna inanları diğer gruplardan ayırmıştır (Moslem, 2002: 146).

Rafsanjani iktidarının uygulamak istediği yeni politikaların özünü kapsamlı bir entegrasyon stratejisi, 'barışçıl bir arada yaşama' ve kapitalist ülkelerle iş birliği oluşturmaktaydı. Bu anlamda İran 'Büyük Şeytan' diye tanımladığı ABD dahil, Batı ile ilişkilerini normalleştirme, komşu ülkelerle iş birliği içinde Basra Körfezi'nde barış ve istikrar sağlama, bölgesel ve global örgütlere daha fazla katılım ve dünyadaki kapitalist sisteme entegre olma yolunda adımlar atmıştır (Ehteshami, 1995:146). Gerçekten de Rafsanjani'nin her iki Cumhurbaşkanlığı dönemi de İran'ın Humeyni sonrası dış politikasındaki değişimin görünür bir kanıtı olmuş ve Rafsanjani, ABD ile dahi yapıcı bir ilişki kurmaya çalışmıştır (Bryson, 2017: 39).

Rafsanjani, 1989 yılında Ortadoğu'nun geleceğine ilişkin Tahran'da düzenlenen,

ABD'li katılımcıların da yer aldığı uluslararası bir konferansta yaptığı konuşmada dış politikaya ilişkin görüşlerini açıkça dile getirmiştir (Ramazani, 1990: 458). ABD dâhil Batı ile olan ilişkilerin normalleştirilmesinden söz eden Rafsancani'nin, değinildiği gibi İran'ın dış politika çizgisini yansıtan "Ne Doğu Ne Batı" söylemini "Hem Kuzey Hem Güney" şeklinde genişleme kararın alınmasında etkili olan sebep ise, Rafsancani'nin ülkenin savaş sonrası kötüleşen ekonomik durumdan kurtulması için, İran'ın izolasyonunu ortadan kaldırma çabası içinde olmasıdır (Monshipouri & Dorraj, 2013: 113).

Bununla birlikte Rafsancani, bir taraftan ABD ile ilişkilerin normalleştirilmesini savunurken; diğer taraftan "büyük" devletlerin bölgede çıkarlarını korumak ve sürdürmek adına, bölge devletleri arasında uyumsuzlukları körükleyerek, bölgeye barış ve istikrar getirme bahanesiyle bölge devletlerinin güvenliğinin sağlanmasından kendilerini sorumlu tutmalarından duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir (Ramazani, 1990: 460-462).

Bu noktada Rafsancani'nin, devrim öncesi Şah'ın ve devrim sonrası Humeyni'nin ABD'ye karşı izledikleri birbirine zıt iki politikaya da eleştirel bir bakış açısı sunduğu belirtilebilir. Bir diğer ifade ile Rafsancani hem Şah dönemindeki İran'a biçilen jandarma rolünü hem de Humeyni Dönemi'ndeki gibi İran'ın uluslararası alanda izolasyonuna yol açan ve İran'ı tecrit eden sertlik yanlısı politikaları doğru bulmamaktadır. Bu politikaların yerine reel-politik bir anlayış içerisinde diyalog yoluyla ABD ile ilişkilerin iyileştirilmesini hedeflemektedir. Rafsancani ABD'nin bölge açısından etkin olma, statüko belirleme çabalarının farkındadır, ama bir "enkaz" olarak devraldığı ülkenin şartlarını iyileştirmeden bağımsız politikalar izleyemeyeceğinin de bilinci içerisinde.

Rafsancani döneminde Batı yanlısı ılımlı yaklaşımın yükselişe geçtiğini gösteren sinyallerden biri İran'ın kısıtlı tüketim, gelirin yeniden dağıtılması gibi unsurları içeren İslami ekonomik modeli terk edip Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (WB) gibi Batılı ekonomik kurumların tavsiyelerini dikkate alarak, onlarla iş birliği içinde ve borçlanma yoluyla ekonomisini düzeltmeye çalışma çabası içine girmesidir. İlimlilerin ülkede hâkimiyet

kurmaya başladığına ilişkin bir diğer sinyal, İran'ın dış politikada İslam Devrimi dönemindeki rejim ihracı söylemini terk etmesi ve terörizme olan desteğini azaltması/çekmesidir (Pipes & Clawson, 1992: 125).

Rafsancani rejim ihracı söyleminin benimsenmesi ve terörist eylem ile yıkıcı faaliyetlerin desteklenmesinin, bölgede ve küresel düzeyde rahatsızlık yaratarak, İran'a güç kazandırmak yerine güç kaybettirdiğini düşünmüştür. Bu bağlamda İran, Lübnan rehine krizinde sorunun çözümü için Hizbullah'ın en aşırı üyelerini durdurarak rehinerin serbest bırakılmasını kolaylaştıracak koşulların yaratılması için çalışmıştır (Hunter, 1992: 146-148). Bunun dışında İran, daha önce belirtildiği gibi Körfez Savaşı'nda tarafsız bir tutum sergilemesine rağmen, koalisyon güçlerine destek veren politikalar izlemiştir. Tüm bu gelişmeler bölgesel ve küresel düzeyde İran'ın imajına olumlu katkılar sağlamış, ABD ile ilişkilerde de yumuşamaya yol açmıştır.

Çoklu Hiyerarşi Modeli'nde belirtildiği üzere sistemden memnuniyet duymayan, ama bu sistem memnuniyetsizliğini dile getirebilme gücünden yoksun İran'ın, uluslararası dominant gücün kurduğu bölgesel sisteme entegre olmaktan başka bir çaresi yok görünmektedir. Güçler arasındaki asimetri uluslararası dominant güç tarafından belirlenen bölgesel statükonun İran tarafından en azından şimdilik kabulünü beraberinde getirmiştir.

Dolayısıyla Rafsancani'nin iktidara geldiği 1989 yılı halkın ekonomik bezginliğinin sesi dış tehditlerin sesini gölgelemekteydi ve Rafsancani'nin ekonomiye öncelik vermesini haklı kılacak zeminin varlığı söz konusuydu. Bu zeminin iyileştirilmesi için Rafsancani "yetkin" olduğu düşünülen teknokratlar ile birlikte bir plan dâhilinde atılması gereken adımları hızla hayata geçirmeye çalışacaktı. Bu nedenle bu dönemde Rafsancani, İran'ı geliştirmek, yeniden yapılandırmak, AB ile ticareti geliştirmek ve AB'den yatırım alma gibi ekonomik konularda oldukça dikkatli politikalar izlemiştir (Kamel, 2016: 106).

Rafsancani yönetimi gerçekten büyük ekonomik problemler devralmış durumdaydı. 1977/78 yıllarında kişi başına düşen gelir 107.042 riyalken (6.073 US\$) 1989/90 yıllarında %45 gibi sert bir düşüşle 58.560

riyale (3.364 US\$) gerilemişti (Worldbank, 2022a). Bunun dışında İran açısından gıda temini temel sorunlar arasındaydı. Aynı periyotta buğday ithalatı 1,2 milyon tondan 5,3 milyon tona çıkarken, tüketim de 5,9 milyondan 10,6 milyon tona yükselmişti. Buna karşılık iç üretim 1989/90'da, 1977/78 dönemiyle nerdeye aynı şekilde 5,5 milyon tonda kalmıştı (Ehteshami, 1995:104). Bu söz konusu dönemler arasında İran nüfusuna bakıldığında yaklaşık 36 milyondan 56 milyona uzanan %50'den fazla bir artışın olduğu gözlenir ki, bu da İran iç üretiminin nüfus artışına paralel olarak hareket etmediğini ve İran ekonomisindeki düşüşü gözler önüne sermektedir gerilemişti (Worldbank, 2022b).

Ekonominin bu kötü gidişatı karşısında Rafsancani mevcut sorunlar karşısında ekonomide özel sektörün payının artırılması, yabancı yatırımcı çekme uğraşısı içinde kapitalist Batı ve üçüncü dünya ülkeleri ile ilişkilerini sıkılaştırmaya dayalı "açık kapı politikası" izlemeye başlamıştır. Bu çerçevede hazırlanan beş yıllık kalkınma planında ekonomide liberal politikalara yönelmiştir. Bir diğer ifade ile ekonomide radikal değişikliklerle "şok terapisi" uygulamıştır (Wright, 2001: 284). Bu politikanın ana unsurları ise aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür:

1. Özelleştirme faaliyetleri
2. Bankacılık ve hizmet sektörlerinde ve de ekonomik faaliyetlerde deregülasyon
3. Tahran borsasının aktivasyonu, genişleme ve modernizasyonu
4. Doğrudan yabancı yatırımları teşvik etmek
5. Dış borçlanma
6. Ülke genelinde serbest ticaret bölgeleri kurmak
7. Riyalin develüasyonu
8. Sübvansiyonların kademeli olarak azaltılması
9. Ticaretin serbestleştirilmesi ve özel sektöre dönüş
10. Fiyatların serbest bırakılması (Ehteshami, 1995: 100).

Belirlenen ilkeler doğrultusunda ekonomik büyüme 1990'lı yılların başında oldukça hızlıdır. İlk beş yıllık plan boyunca ekonomik büyüme ortalama %8 civarındadır. Bu söz konusu büyüme, 1990'ların başında İran'ı gayri safi milli hâsıla artış oranı sıralamasında ilk beş ülkenin arasına

sokmuştur. Hükümet nüfus artış hızını düşürmeyi başardığı gibi, harcamalar karşısında gelirlerini de arttırabilme yeteneği göstermiştir. Gelirlerin harcamaları karşılama oranı %49,4'ten %86,9'a yükselmiştir. Hükümetin harcamalar için bankacılık sektöründen borçlanma oranı %47,7'den (1989/90) %11,8'e (1991/2) gerilemiştir. Bunun yanı sıra döviz harcamalarının toplam harcamalar içindeki payı %80,6'dan (1988/89) 68,4'e düşmüştür (Ehteshami, 1995: 115).

Rafsancani ekonomik yeniden kalkınma sürecinin ağrısız ve engelsiz geçeceğini düşünmüştür. Ancak 'Çöl Fırtınası' operasyonundan sonra petrol fiyatlarında sert bir düşüşün yaşanması, planın üçüncü yılında hükümetin 1970'lerdeki ekonomik kalkınma rakamlarının aşmanın uzun bir yol alacağını açıklamasına sebep olmuştur (Ehteshami, 1995: 115).

Ekonomiye odaklanan Rafsancani'nin söz konusu politikaları ilk yıllardaki ekonomik başarılarını sürdürmemiş, 1991 yılında sinyallerini vermeye başlayan ekonomik bozulma birkaç yıl içinde krize dönüşmüştür. Bu durumun ortaya çıkışında en önemli sebeplerden birisi İran ekonomisinin dış borçlanmaya dayanmasıdır. 1994 yılında İran'ın dış borcu 23 milyar dolardır. Genişletici politikaların yürürlüğe konması, likiditenin artırılması ve hükümetin riyalin değerini düşürmesi enflasyon oranını yukarı çekmiştir. 1989'da %17,4 olan enflasyon oranı 1995 yılına gelindiğinde %49,5'i bulmuştur (Aghdaci, 2018: 255). Fakir ve orta sınıf arasındaki uçurum giderek derinleşmiştir.

Çoklu hiyerarşi modelinde sözü edilen uluslararası hiyerarşide dominant güç olma yolunda ABD hızla ilerlerken, kendi çizdiği statükonun tam anlamıyla hayata geçirilmesi için büyük ve orta güçlerin desteğine ihtiyaç duymaktaydı. Bir diğer ifade ile Sovyetler Birliği ve Doğu bloku karşısında diğer devletleri kazanma çabası içindeydi. Rafsancani iktidarının ilk yılları ise, ABD'nin Çoklu Hiyerarşi Modeli'nde belirtilen dominant güçten hegemon güce evrilme aşamasını oluşturmaktadır.

Teoride belirtilen uluslararası dominant gücün yerel hiyerarşiyi etkileme kapasitesine sahip olmasının avantajı ile hegemonyasına karşı çıkacak herhangi bir gücün yükselişine

fırsat vermeyecektir. Ancak bunu yaparken büyük gücün yerel hiyerarşiye müdahalesi doğrudan olmayacak, daha çok dolaylı bir nitelik taşıyacaktır. Bu dolaylı müdahale İran karşısında konuşlanan devletlere ekonomik ve askeri yardım sağlayarak onları bölgesel hiyerarşide üst sıralara taşımak, İran'ın yükselen güç olma potansiyelini engelleyerek statükonun değişimine müsaade etmeme şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Bu noktada yeni politikalar adı altında atılan tüm adımlara rağmen Rafsancani'nin ABD'ye karşı ılımlı dış politika tavrı, ABD tarafından tam anlamıyla aynı şekilde yanıt bulmamıştır. İran'ın ılımlılık sinyalleri ABD tarafından samimi olarak görülmemiş, İslam Devrimi ile bozulan ilişkileri iyileştirmeye gücü yetmemiştir.

Kurduğu sistemin istikrarını isteyen ABD, hegemonyasına zarar verecek bir İran istememektedir. Bu noktada ABD, Rafsancani'nin Batı'nın hayati çıkarlarını, Humeyni'ye kıyasla daha doğrudan tehdit ettiğini düşünmektedir. Bir diğer ifade ile Humeyni'nin hükümeti devirme çabaları ABD tarafından 'hayalperest' bir nitelikte algılanırken, Rafsancani'nin İran'ın askeri gücünü artırarak büyük bir bölgeye nüfuz etme peşinde koşmasının ABD için daha tehlikeli bir durum oluşturduğu ileri sürülmektedir (Pipes & Clawson, 1992: 127).

Bu durumda Rafsancani'nin pragmatist tutumu ve ılımlı yaklaşımı ABD'nin gözünde taktiksel boyut kazanmakta, asıl düşüncenin güçlü bir İran'ın Humeyni'nin devrimini daha iyi koruyabileceği fikri olduğu savunulmaktadır (Philips, 1994: 6-14).

ABD, İran'daki iktidar güçlerinin ılımlı politikalarının ve uygulamaya koydukları ekonomik reformların içerde olumlu bir etki yarattığını kabul etmekle birlikte, dış politikada İran'ın saldırgan tavrını değiştirmedini belirtmektedir. Bir başka ifade ile ABD, İran'ın dış politikada Fars milliyetçiliği ve İslami köktencilik anlayışından vazgeçmeyeceğini düşünmektedir (Pipes & Clawson, 1992: 125-126). ABD'nin İran'a karşı sahip olduğu bu zihniyet, ona karşı daha sert politikalar izlemesine sebep olmuştur.

Temel olarak İran'ın bölgesel önemini minimize etme peşinde olan ABD için, İran üzerindeki Sovyet baskısının ve petrol

rezervlerinin kullanılmasına ilişkin tehdidin ortadan kalkması, İran'ın öneminin azalması anlamına gelmiştir. Bu noktadan sonra ABD, Arap devletlerini kendi dış politika çıkarları için İran'dan daha önemli görmeye başlamıştır. Bu durumun üzerine İran'ın askeri zayıflığı ve yaşadığı ekonomik zorlukların eklenmesiyle ABD, İran'ın kendisine ihtiyacı olduğunu düşünmeye başlamıştır. Dolayısıyla ABD İran'la olan ilişkilerini düzeltmek adına, adım atan taraf olmak için herhangi bir sebep görmemiştir (Hunter, 1992: 146-148). Önleyici bir tutum almasına bile gerek kalmamıştır.

Bu durum karşısında İran Rafsancani döneminde güç paritesi uyarınca, Ortadoğu'da bölgesel güç olma adına mevcut statükoya karşı çıkmış, güç asimetrisinin açığa çıktığı yerlerde ulusal hedeflerinin de etkisiyle memnuniyetsizliğini dile getirme yolunda Avrupa devletleri ve Rusya'dan yardım almış, en önemlisi memnuniyetsizlik seviyesini dile getirme umudu kalmadığı noktada, kendisine dış politikada yeni bir yol çizerek terör ve yıkıcı faaliyetler ve nükleer silahlara ağırlık vermeye başlamıştır. Doğrudan mücadelenin yerini dolaylı mücadele almıştır.

3. İran -Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki İlişkilerde Önemli Köşe Taşları

Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Soğuk Savaş sonrası oluşan tek kutuplu sistemde, Körfez Savaşı ile birlikte Irak'ın kontrol altına alınması sonrasında, Ortadoğu'da hâkimiyetini pekiştiren ABD yeni bir düzen inşa etme çabasına girmiştir. ABD'nin sözcüğü yeni düzen inşası ile yapmak istediği Sovyetler Birliği'nin dağılması ile ortaya çıkan güç boşluğunu her açıdan Batılı tarzda dönüştürme isteğidir. Bu yeni düzene uymayan devletler de 'haydut devlet' olarak ilan edilecektir. Bu anlayış içerisinde hareket eden ABD, Ortadoğu'da stratejik müttefiki olan İsrail'in bölgedeki güvenliğinin sağlanmasını odağına alan politikalar izlemiştir.

Bu politikaların ışığında atılan ilk adım, ABD Başkanı Bush'un, 1991 yılında Madrid'de İsrail-Filistin uzlaşmazlığını çözüme kavuşturma amacıyla uluslararası bir konferans toplamasıdır. Kendisini bölgenin yapı taşlarından biri olarak gören ve dış

politikasında yapıcı diplomasiye yöneldiği halde konferansa çağrılmadığını gören İran; ABD'nin bu yeni düzen içerisinde kendisine aktif bir görev vermek istemediğini ve bölgesel meselelerden dışlandığını düşünerek dış politika anlayışında büyük bir değişikliğe gitmiştir. Bir başka deyişle, ABD'nin bu tutumu İran'da İslam eksenli idealist politikaların uyanmasına zemin hazırlamıştır. İran, Tahran'da Madrid toplantısıyla aynı tarihlere denk gelen ve öncülüğünü militan ve radikal Filistinli grupların yaptığı reddedici bir konferans düzenlemiştir (Parsi, 2011: 185-210). Bu noktada İran söz konusu barış görüşmelerini engelleme adına Hizbullah ve radikal Filistinli gruplarla ilişkilerini sıkılaştırmış, bölgedeki ABD etkisini kırmaya çalışmıştır.

ABD'nin Ortadoğu'da bölge hiyerarşisinde İsrail'in başat güç olarak konumlandırılmak istediğine karşı, Çoklu Hiyerarşi Modeli'nde memnuniyetsizliğini dile getirmek için belirtilen askeri, ekonomik ve siyasi güçten yoksun olan ve yükselen güç konumunu kaybeden İran ise mevcut statükonun değişimi için dolaylı yollara başvurmayı seçmiştir. Bu yolda İran İsrail'i yok etmeye kararlı olan Hizbullah, HAMAS, Filistin İslami Cihadı ve Filistin Genel Komutanlığı'nın Kurtuluşu Halk Cephesi gibi örgütlerle işbirliği yapmaya ve onlara destek vermeyi tercih etmiştir. Örgüt liderleri İran'ın üst düzey yetkilileri ile görüşme imkânı bulmuştur. ABD ve Batı'nın çoğu bu örgütleri terörist olarak görürken, İran bu örgütlere verdiği desteğin terör sınıfına sokulamayacağını, aksine 'ulusal kurtuluş güçleri olarak tanımlanmaları gerektiğini belirtmiştir. Bu örgütlerin yapmış olduğu bombalı saldırı ve yıkıcı eylemlerini kınamamıştır. İran kendisini siyasal İslam'ın gerçek dünya lideri olarak görmekte, bu düşünce İsrail'e karşı muhalefetinin ana unsurunu oluşturmaktadır (Philips, 1994: 6-14).

İslami Cihat, Hamas gibi Sünni devrimci gruplarla iyi ilişkiler geliştiren İran; Mısır, Sudan, Cezayir, Ürdün'de de benzer grupların destekçisi olmuştur. İran ABD'yi hedef almaya devam eden terörist gruplara finansal, lojistik ve eğitim açısından yardım sağlamıştır. İsrail'e karşı terörist saldırılar düzenlemiştir. Bunun örneklerinden biri de 1992 yılında yirmi dokuz kişinin öldüğü Buenos Aires'teki İsrail Büyükelçiliği'nin

bombalanmasıdır (Byrne & Byrne, 2022: 137). 1996 yılına gelindiğinde Suudi Arabistan'ın doğu eyaleti El-Khobar'daki ABD askeri kışlasının bombalanması ve 19 ABD askerinin ölümü ve yüzlerce yaralı iki devlet arasındaki ilişkileri iyice gerginleştirmiştir. Bu eylemi İran'ın yaptığı resmi olarak kanıtlanamasa da, İran'ın ABD'yi Körfez'in dışına sürmesinin bir yolu olarak bu tür terör eylemlerine adının karışmasına çok sık rastlanmaktadır.

ABD'de Başkan Bush'un ardından 1993 yılında göreve gelen Clinton yönetimi İran'ı artan terör eylemleri sebebiyle 'Haydut Devlet' (Byrne & Byrne, 2022: 139) ilan etmiştir. "Çifte Çevreleme (*Dual Containment*)" adı altında İran'ı bölgesel ve küresel düzeyde tecrit etmeye yönelik sertlik yanlısı politikalar ortaya koymuştur. İran'a karşı çifte çevreleme politikası izleyen Clinton, Ortadoğu'daki imajını düzeltmek ve müttefiki İsrail yoluyla çıkarlarını sağlamlaştırmak adına İsrail-Filistin uzlaşmazlığının çözülmesi için devreye girmiştir.

1993 yılında İsrail-Filistin arasında barışı işaret eden Oslo Anlaşması'nın imzalanmasını sağlamıştır. Bu noktada Rafsancani, bir kez daha açık kapı politikası ile ABD ve Körfez ülkeleri ile ilişkilerini normalleştirme adına, onlarla iş birliği çabası içinde olmasına rağmen, ironik bir şekilde çifte çevreleme politikasıyla karşı karşıya kaldığını görmüştür.

Oslo Anlaşması'nın imzalandığı gün Rafsancani Filistin Kurtuluş Örgütü'nü "Filistin halkına ihanet etmekle" ve "dünyadaki İslam ulusları içerisinde felce uğratan bölünmelere yol açan... Hain bir adım" olarak suçlamıştır. İsrail'e karşı cihat çağrısında bulunarak terörist saldırılar düzenlemiştir (Parsi, 2011: 204-205). Bu saldırılar bir nevi Oslo barış görüşmelerine bir cevap niteliği taşımaktadır. Bu bağlamda Hizbullah'ın, İran'ın desteğiyle Arjantin'in başkenti Buenos Aires'te Yahudi Kültür Merkezi'ni bombaladığı iddia edilmektedir. Bu bombalı saldırıda seksen beş kişi ölmüş, iki yüzden fazla kişi yaralanmıştır. İran terör eylemlerine ve yıkıcı faaliyetlere destek veren yaklaşımın yanı sıra, ABD'nin tüm engellemelerine rağmen Rusya ve Çin ile birlikte nükleer çalışmalarını hızlandırmıştır. İran'ın nükleer alanda ilerlemesi, özellikle Hizbullah ve Filistinli radikal grupları

desteklemesi, Kuzey Kore ve Çin'den aldığı karadan karaya vuruş yapabilen uzun menzilli füzeler (Philips, 1994: 6-14) İsrail'de büyük bir endişe yaratmış olup, İsrail'in ABD'ye daha fazla baskı uygulamasına yol açmıştır.

ABD, İran'a karşı izlediği dış politika stratejisi bağlamında, İran'ı tecrit etme amacıyla 1995 yılında ILSA (*Iran and Libya Sanctions Act*) kararlarını ve 1996 yılında D'Amato yaptırım yasasını uygulamaya koymuştur. Clinton ILSA kararlarını imzalarken yasanın amacının, dünyada terörü destekleyen en tehlikeli iki devletten birisi olan İran'ın, uluslararası terörü finansal açıdan desteklemesinin önünü kesmek ve kitle imha silahlarını elde etmek için gerekli kaynak akışını sınırlamak olduğunu dile getirmiştir (Fayzamanesh, 2008: 76). Bu söz konusu yasalar, İran'a enerji sektöründe önemli yatırımlara girişilmesini yasaklamıştır. Bu yasağa uymayan şirketlere ise yaptırımlar öngörülmüştür (Tarock, 2006: 84). Ancak ABD'nin bu yöndeki çabaları çok başarılı olamamıştır.

Birçok Avrupa ülkesi yaptırımlara karşı çıkmıştır. AB, ABD'nin İran'a karşı yürürlüğe koyduğu yaptırım yasalarının serbest ticaret ilkesine ve uluslararası hukuka aykırı olduğu gerekçesiyle 1997 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne başvurmuştur (Rakel, 2007: 171).

ABD Çifte Çevreleme politikası bağlamında, Güney Kafkasya ve Hazar Bölgesi'nde kendi çıkarlarını sürdürmek ve İran'ın nüfuz sahibi olmasını engellemek adına faaliyetlerde bulunmuştur. Bunlardan birisi de 1994 yılında "Yüzyılın Anlaşması" olarak sunulan anlaşma çerçevesinde Batılı şirketlerin Azerbaycan'daki petrol alanlarının işletilmesine ilişkin gerekli olan yatırımların yerine getirilmesi için kurulan konsorsiyumdan İran'ın çıkarılması için Azerbaycan'a yaptığı baskıdır (Shaffer, 2003: 21). Bu durum karşısında ABD kadar Azerbaycan'ı da suçlu gören İran, bu tarihten sonra Azerbaycan'ın Batı yanlısı politikalarına ulusal çıkarlarını tehdit ettiği gerekçesiyle muhalefet göstermiştir.

ABD her ne kadar söz konusu yasalarla İran'ı bölgesel ve küresel düzeyde tecrit etme çabası içinde olsa da, Ortadoğu'da sağlanmaya çalışılan düzen içerisinde İran'ın rolü olmadan istikrarı sağlamanın çok kolay olmadığı bir gerçektir. Sonuç olarak İran,

büyüklüğü, nüfusu, kaynakları, Basra Körfezi, Güney ve Orta Asya ile kurduğu etnik-dini ve kültürel bağları dikkate alındığında Ortadoğu'da önemli bir aktördür (Hunter, 1992: 146-148). İran'ın izlemiş olduğu politikalar ABD'nin çıkarlarını iyi ya da kötü yönde etkileme kapasitesine sahiptir.

İran'ın yaşadığı ekonomik zorluklar, askeri ihtiyaçlar yüzünden İran'ı bir anlamda kendisine "muhtaç" gören ABD, İran'ın Batı sermayesine ve teknolojiye ulaşımını ve ekonomik iyileşme sağlamasını engellemeyi bir nevi başarmıştır, ancak İran'ın başka ticari partnerler bulabileceği hesaba katılmalıdır. (*Kuzey ve Güney Kore, Çin, Japonya, bazı Avrupa ülkeleri ve diğer alternatifler*) Bunun dışında ABD'nin Humeyni'nin ölümünden sonra İslami rejimin çökeceği umudu hayat bulmamıştır. İran'ın terör gruplarıyla dışardaki bağları ve eylemleri bir devletin istikrarına etki edebileceği dikkate alınmalıdır (Hunter, 1992: 146-148).

Son tahlilde, Körfez Savaşı'nda Batılı koalisyonu desteklemek ve Lübnan rehine krizinde arabulucu rolü oynama gibi adımlarla dış politikasında ABD ile ilişkilerini normalleştirme amacı taşıyan Rafsancani, ABD'nin İran'ı bölgesel ve küresel düzeyde tecrit etme politikası ve yaptırımlarıyla karşılaşması üzerine geçmişten gelen güvenlik endişesini gidermek ve otonomisini yeniden kazanmak adına politika değişikliğine gitmiştir. Bu noktada dış politika hedeflerine ulaşmada pragmatist politikalarından uzaklaşmaya başlamıştır.

İran Ortadoğu'da sorunların çözümünde süreç dışı bırakılmasına tepki olarak Arap-İsrail barış sürecini baltalayan eylemlerde bulunmuş, uluslararası terörizmi destekleme yolunu seçmiştir. Güvenliğini sağlamada kitle imha silahları, nükleer silahlar gibi tahrip gücü yüksek silahlara yönelmiştir. Ancak ironik bir şekilde ABD'nin Çifte Çevreleme politikası kapsamında uyguladığı yaptırımlar İran'ı bölgede ve küresel düzeyde etkisizleştirmeyi tam anlamıyla başaramadığı gibi, Müslüman ülkelerde İslami radikalizmi yükselterek ABD'yi zor duruma sokmuştur (Hunter, 1992: 146-148).

4. Sonuç

Uluslararası sistemin anarşik bir yapıda olduğunu ve devletlerin iç kapasitelerine bağlı

olarak bir güç ürettiklerinde, sistem hiyerarşisinde bu güce bağlı bir statü kazandığını ileri süren çoklu hiyerarşi modeli, bu yolla oluşan hiyerarşi içerisinde devletlerarasındaki ilişkileri çözümlenmeye işaret eder. Çalışmada bu bağlamda ele alınan Rafsancani Dönemi İran-ABD ilişkileri analizinde ABD'nin küresel dominant güç, İran'ın ise yerel yükselen güç olduğunu belirtmek mümkündür.

Rafsancani'nin dış politikada "Ne Doğu Ne Batı" politikasından vazgeçtiği, hem "hem Kuzey hem Güney" yaklaşımından hareketle "barışçıl bir arada yaşama" prensibini benimsediği, rejim ihracı söylemini terk ettiği ilk dönemin sonuçları ekonomik ve askeri güç açısından daha güçlü bir İran olmuştur. İlk dönemin bu yöndeki kazanımlara etkisi, İran'ın dış politikada daha özerk ve sisteme ilişkin memnuniyetsizliğini dile getirme şansını yakalaması şeklinde ortaya çıkmıştır. Ancak bu durum uzun soluklu olmamıştır. Rafsancani'nin rasyonel pragmatist olarak tanımlanan anlayışı, özellikle bölgede dominant güç olan ABD ve Körfez ülkeleri tarafından karşılık bulmamıştır.

Bölgede küresel dominant güç olan ABD ile yerel yükselen güç olan İran arasında güç asimetrisinin olduğu bilinen bir gerçektir. Bununla birlikte İran, ABD'ye karşı, Çoklu Hiyerarşi Modeli'nde belirtilen, bölgede yükselen gücün, uluslararası hiyerarşide en üst sırada yer alan dominant devleti geçme şansı bulunmasa da, ona "meydan okuyacak" ölçüde bir güç kapasitesine ulaşarak sisteme ilişkin memnuniyetsizliğini dile getirme şansını yakalamıştır. Bir başka ifade ile, İran'ın yeniden yapılanma döneminin getirdiği artılarla, toparlanma dönemine girdiği bir dönemde ABD, İsrail-Filistin barış süreci adına düzenleyeceği Madrid konferansına İran'ı davet etmemiştir. Bu noktada İran, ABD'nin yapmak istediğini bölgede kendi menfaatlerinin de koruyuculuğunu üstlenecek olan İsrail'in çıkarlarını incelemek ve İran'ı sistem dışı bırakmak olarak algılamıştır ve buna göre daha dirençli ve arka plan faaliyetleri yürütmeye çalışmıştır.

ABD'nin bu dönemdeki İran algısına ilişkin olarak ise, ABD'nin bölgede Sovyetler Birliği etkisinin kaybolması ile birlikte İran'a olan ihtiyacını kaybettiği belirtilebilir. Dolayısıyla, ABD bölgesel hiyerarşinin üst basamaklarına

tırmanmaya çalışan bir İran'a tahammülü edememiş, onunla bir uzlaşma izlemek yerine onu sınırlandırıcı politikalara yönelmiştir.

Ortadoğu Bölgesi stratejik konumu ve petrol rezervleri açısından ABD için büyük bir önem taşıdığından, kendi çıkarlarıyla çatışan İran'dan vazgeçmesi zor olmamıştır. İran yerine stratejik müttefiki İsrail ve bölge ülkeleri ABD için daha önemli bir hale gelmiştir. Dolayısıyla onlara verdiği desteği artırarak, İran'ın karşısında konumlandırmaya çalışmıştır. Nitekim bölgesel statükonun kendi lehine devamını sağlamak adına, teoride belirtildiği üzere dominant güç olarak desteğini bölge ülkelerinden bulmuştur. Ekonomik ve askeri gücündeki artışın sürekliliğini sağlayamayan bir İran'ın kendisine muhtaç olacağını düşünmüştür. Bu durum İran'da idealist politikaların uyanmasına neden olmuştur. İslami ekonomik model ve rejim ihracı gibi devletin temel uygulamalarından vazgeçen Rafsancani, istediği karşılığı dominant güç ve hiyerarşiyi oluşturan diğer devletlerden alamayınca, mevcut statükoyu değiştirme adına sistem memnuniyetsizliğini sesli olarak dile getirmeye yönelmiştir.

Bu noktada Çoklu Hiyerarşi Modeli'nin de vurguladığı gibi ekonomik ve güç paritelerinde yaşanan azalma bu sesin yüksek tonda yankılanmasını durdurmuştur. İran bölgede dominant güç ABD'nin etkisini kırmak adına Hizbullah ve radikal Filistinli gruplarla olan ilişkilerini daha dolaylı yollardan devam ettirmeye çalışmıştır. Ancak uluslararası alanda terör ve yıkıcı faaliyetlerle İran arasındaki doğrudan ilişki söz konusu dönem için ispatlanmasa da, ABD İran'a getirdiği ambargo ve yaptırım kararlarını hep bu noktaya dayandırmıştır. Üstelik sadece Ortadoğu'da değil, Güney Kafkasya ve Hazar Bölgesi'nde de nüfuz sahibi olmasını engellemek istemiştir. Bununla birlikte pragmatizmden uzaklaşan bir İran'ın Müslüman devletlerdeki radikalizmi harekete geçirmesi sonraki yıllarda ABD'yi zor duruma sokmuştur.

KAYNAKÇA

Aghdaci, Ali AbolAli & Mayeli, Mohammad Reza (2018). "Analysis of Social Capital and Political Development in Iran under the Hashemi Rafsanjani and Mahmoud Ahmedinejad Governments ", International Area Studies Review, 21(3).

- Bryson, C.M. (2017). Causes of Variance in Iranian Foreign Policy from 1989 to 2013 Analyzing Internal and External Influences, The University of West Florida.
- Byrne, Kian & Byrne, Malcolm (2022). Worlds Apart: A Documentary History of Us-Iranian Relations, 1978-2018, New York: Cambridge University Press: 137-139.
- Ehteshami, Anoushiravan (1995). After Khomeini The Iranian Second Republic, London and New York, Routledge: 100-115.
- Fayzamanesh, Sasan (2008). U.S. and Iran Sanctions, Wars and The Policy of Dual Containment, New York, Routledge.
- Halliday, Fred (2001). Iran and the Middle East: Foreign policy and Domestic Change, Middle East Report, (220).
- Hunter, Shireen T. (1992). Iran After Khomeini, New York, Praeger: 146-148.
- Kamel, Amir M. (2016). The Political Economy of EU Ties with Iraq and Iran: An Assessment of the Trade-Peace Relationship. Springer.
- Lemke, Douglas & Werner, Suzanne (1996). "Power Parity, Commitment to Change, and War" , International Studies Quarterly: 237-239.
- Lemke, Douglas (1996). "Small States and War: An Expansion of Power Transition Theory", Parity and War: Evaluations and Extensions of The War Ledger, Ed. by Jacek Kugler, Douglas Lemke, Ann Arbor: University Michigan Press: 78-79.
- Lemke, D.& Reed W. (1996). "Regime Types and Status Quo Evaluations." *International Interactions*, 22(2): 143-164.
- Monshipouri, Mahmood & Dorraj, Manochehr (2013). Iran's Foreign Policy: A Shifting Strategic Landscape, *Middle East Policy*, 20(4).
- Moslem, Mehdi (2002). Factional Politics in Post-Khomeini Iran, Syracuse University Press, New York.
- Nandakumari, Krishnaswamy (2003). "Iran and America: A Study of Foreign Policy in Modernising Iran (1979-1989)", Proceedings of the Indian History Congress, 64, Indian History Congress: 1301-1307.
- Parsi, Trita (2011). "İsrail-İran İlişkileri Değerlendirmesi: Güç Döngüsü Perspektifinden Stratejik Rekabet", 21.Yüzyılda İran, Ed. Homa Katouzian & Hüseyin Şahidi, Çev.Pınar Güven, Mayıs 2011, Sitare: 185-210.
- Philips, James A. (1994). "Saddamization of Iran: Is Tehran Our Next Big Enemy?", *Policy Review*, Summer (69): 6-14.
- Pipes, Daniel & Clawson, Patrick (1992). "Ambitious Iran, Troubled Neighbors", *Foreign Affairs*, 72(1): 124-127.
- Rajaei, Farhang (2007). Islamism and Modernism: The Changing Discourse in Iran, Austin, University of Texas Press.
- Rakel, Eva Patricia (2007). Iranian Foreign Policy since the Iranian Islamic Revolution: 1979-2006, *Perspectives on Global Development and Technology*, 6(1): 170-177.
- Ramazani, R.K. (1990). "Adress by Ali Akbar Hashemi-Rafsanjani, President of the Islamic Republic of Iran", *Middle East Journal* Summer 44(3): 458-462.
- Ramazani, R.K. (1992). "Iran's Foreign Policy: Both North and Sought", *Middle East Journal*, 46(3): 393-394.
- Sarı, İsmail (2015). "1979 Devrimi Sonrası İran'ın Rejim Paradigması ve Dış Politika Yönelimleri", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 2(1): 95-135.
- Shaffer, Brenda (2003). "Iran's Role in the South Caucasus and Caspian Region: Diverging Views of the U.S and Europe", Iran and Its Neighbors; Diverging Views on a Strategic Region, Berlin, SWP , July 2003.
- Tammen, Ronald L. & Lemke, Douglas (2000). Carole Alsharabati, Brian Efrid, Jacek Kugler, Allan C Stam III, Mark Andrew Abdollahian, Abramo Fimo Kenneth Organski, Power Transitions: Strategies for The 21th Century, New York: Seven Bridges.

Tarock, Adam (2006). “Washington: To Engage or to Change the Regime in Iran?”, *New Political Science*, Routledge, March 28(1)

Vahabzadeh, Peyman (2017). “Historical and Conceptual Preparation for Multidisciplinary Study of Social Justice in Iran”, *Iran’s Struggles for Social Justice: Economics, Agency, Justice and Activism*, Ed. Peyman Vahabzadeh, New York, Palgrave.

Worldbank, (2022a), <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?end=1991&locations=IR&start=1978> (Erişim tarihi: 29. 12. 2022)

Worldbank, (2022b), <https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&series=NY.GDP.PCAP.CN&country=IRN> (Erişim tarihi: 29. 12. 2022)

Wright, Robin (2001), *The Last Great Revolution: Turmoil and Transformation in Iran*, Vintage Books, Newyorkwright.